

для южноукраинского региона. Раскрыто схемы, согласно которых осуществлялось финансирование духовных учебных заведений и составлялись их штаты.

Ключевые слова: духовное образование, религиозное воспитание, светское учебное заведение, уездное училище, гимназия.

Turgenev K. A. Specificity of historical development of the system of clerical institutions in the South of Ukraine in 1734-1881

This article studied and analyzed the process of formation of system of clerical institutions in the south of Ukraine as a component of formation process of the system of religious education in the region in 1734 – 1881. We detected and systematized that regional feature which is inherent to the south of Ukraine. The schemes are shown which determined the staff choice and the funding of theological educational institutions.

Key words: theological education, religious upbringing, secular educational institution, district college, gymnasium.

УДК 94:[28:291.68](477.6)“17/18”

О. С. Авдєєва (Любанська)

**ОФІЦІЙНА ЦЕРКВА ПО ВІДНОШЕННЮ ДО СЕКТАНТІВ ПІВНІЧНОГО
ПРИАЗОВ'Я (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)**

У статті розглядається політика світської й духовної влади щодо сектантів, які проживали на території Північного Приазов'я. Хронологія дослідження – кінець XVIII – перша половина XIX ст. Звернуто увагу на причини виникнення та розповсюдження сектантського руху, на основні мотиви навернення до сектантства adeptів офіційного варіанту православ'я.

Ключові слова: Північне Приазов'я, сектантство, «духовні християни», духобори, молокани, скопці.

Північне Приазов'я, будучи складовою частиною Південної України, географічно включає південь сучасних Запорізької та Донецької областей та частину Херсонської області, яка межує з Азовським морем. На півночі умовним кордоном можна визначити межу на відстані приблизно 100-150 км від узбережжя.

В етнокультурному відношенні регіон є доволі строкатим, що суттєво вплинуло й на релігійну ситуацію. В межах даної розвідки особлива увага буде звернута на відношення православної Церкви до різноманітних сект, представники яких почали своє активне переселення до Північного Приазов'я якраз на межі XVIII-XIX ст. Мова йтиметься переважно про секти, які виникли на теренах Російської імперії і поширилися на південноукраїнські землі. В рамках комплексного дослідження з проблем міжконфесійних взаємин в регіоні, питання про взаємовідносини офіційної Церкви та сектантів є наразі актуальним і потребує окремого висвітлення. Метою даної статті постає первинне окреслення провідних моментів даної проблеми.

Серед найбільш значущих досліджень, дотичних до цієї проблематики, можна виділити праці І.І. Лимана стосовно православної Церкви на Півдні України [1; 2; 3], третій том «Історії релігії в Україні» під редакцією А. Колодного та В. Климова стосовно історії релігії в Україні [4], комплексну монографію під редакцією І.П. Аносова «Народи Північного Приазов'я» [5], роботи з історії російської Церкви М.М. Нікольського [6].

Основним вихідним пунктом сектантського переселенського руху на південноукраїнські землі стала так звана «Великоросія». Зокрема мова йде про духоборів, молокан, скопців тощо. Слід зазначити, що ряд законодавчих документів кінця XVIII – середини XIX ст. не визначав суттєвих відмінностей між старовірами та сектантами і застосовував як до перших, так і до других термін «розкольники» [1, с.55]. Однак, в даному дослідженні мова йтиметься виключно про відносини офіційної Церкви з безпосередньо сектантами («духовними християнами», скопцями тощо), не відносячи старообрядців до категорії останніх.

Походження і поширення сектантства православні джерела пов'язують з трьома групами причин:

- активна місіонерська діяльність колоністів;
- релігійно-моральна неосвіченість простого люду;
- формальне, байдуже ставлення православного духовенства до своїх обов'язків [4, с.371].

Третя група причин і є на наш погляд найсуттєвішою. Зросійщена державна православна Церква була істотно віддаленою від парафіян Півдня, що й викликало невдоволення народу, особливо колишніх запорожців. Саме це невдоволення і призвело до широкого розповсюдження сектантства на теренах Півдня України загалом, та Північного Приазов'я, зокрема. Часто в суді на запитання, що примусило їх зректись віри православної, сектанти свідчили про пасивність місцевих священників, надмірні плати за треби тощо [4, с.318]. Інколи священники на місцях поводитися некоректно, особливо під час сповіді, що також відштовхувало парафіян [3, с.116]. Однак переважна більшість людей все ж таки прагнула до духовного розвитку та шукала шлях до спасіння власної душі. Відповідно все це і штовхало віруючих до сект з їх активним релігійним спілкуванням.

Найперші осередки «духовних християн» з'явилися на приазовських землях ще за часів Нової Січі. В середині XVIII ст. Силуян Колесніков у селі Нікольському створив перший осередок духоборів [2, с.308].

Ця секта «духовних християн», як вони самі себе називали, засуджувала вчення, таїнства та обряди офіційної православної Церкви; відкидали ікони, мощі і навіть хрести. Шлюби освячували виключно вдома. Вони вважали, що всі політичні та церковні заклади – тимчасове явище і вони зникнуть коли любов остаточно запанує в світі; коли всі люди стануть подібними до них – духоборів. На відміну від хлістів стверджували, що одкровення надає дух, однак не через екстатичні радення, а лише через розумне дослідження та розмірковування. Христос у їхній трактовці – божественний розум, який втілюється в Ісуса, потім в перших римських пап, а пізніше – в вождів духоборів (зокрема, в Силуяна Колеснікова). Після смерті вождів цей дух буде автоматично перевтілюватися в їхніх синів. Таким чином, статус Христа у духоборів був спадковим.

Після остаточної ліквідації Січі духоборство в регіоні зазнало значного поширення, що призвело до рішучих дій з боку світської влади. За наказом Катерини II від 27 серпня 1792 р. 37 сімей цих сектантів було відправлено до Петербургу, через неприйняття ними віри православної [1, с.55].

Офіційно переселення духоборів у Північне Приазов'я розпочинається за Олександра I, коли були послаблені гоніння проти більшості сектантів. У розпорядженні від 25 січня 1802 р. йшлося про переселення сектантів Новоросійської губернії з розміщенням їх компактними ізольованими поселеннями [2, с.308]. Тут вони заснували села на правому березі р. Молочної та Молочного лиману [5, с.14]. Це й були так звані Молочні Води, куди переселилися всі духобори з Катеринославської, Харківської, Тамбовської та інших губерній. Також сюди відпустили засланих духоборів, в тому числі й сина Силуяна Колеснікова Кирила. Скористалися цим розпорядженням 800 осіб на чолі з Капустінім. Сектантам надали по 15 десятин на душу та 100 крб. підйомних на родину, розтягнувши термін виплати на 30 років. Кількість духоборів в регіоні постійно збільшувалась. На 1827 р. тут уже було 9 слобід і близько 4 000 жителів [6, с.372]. Такі ізольовані компактні поселення духоборів були характерними виключно для Північного Приазов'я.

Можна сказати, що політика колонізації регіону активно тривала й спричиняла віротерпиме ставлення навіть до сектантського руху. Економічне піднесення краю переважало над місіонерською діяльністю офіційної Церкви. Духовна влада завжди змушена була поступатися владі світській. Олександр I у своєму указі від 9 грудня 1816 р. зазначав, що світська влада зобов'язана піклуватися про духоборів, як і про будь-яких інших переселенців до краю, а офіційна Церква могла втручатися в їхнє життя лише тоді, коли сектанти розпочинали активно пропагувати своє вчення [1, с.56]. Хоча, якщо судити з офіційних православно-церковних документів, сектантство було істотною загрозою неподільному пануванню Церкви в даний період. В щорічних звітах обер-прокурора Синоду по Відомству православного віросповідання сектантство зображувалося як «роз'їдаюче південний край явище не лише протицерковного, а й антиросійського, антидержавного спрямування», кваліфікувалося як «внутрішній ворог держави і святої православної Церкви» [4, с.316].

Через невміння, а, можливо, і небажання, пояснити народові шкоду від сект влада почала вдаватися до адміністративно-караючих методів боротьби. Однак результати були незначні. Окрім того, вони були ще й частково негативні – сектантство не лише фанатизувалося, бо будь-яка дія завжди породжує протидію, а й в наслідок висилання релігійних авторитетів до інших, більш віддалених регіонів, поширювалося на нових територіях.

Така ж державна політика проводилась і по відношенню до молокан, які також проживали на території Північного Приазов'я. Молокане, як і духобори, відносили себе до «духовних християн». Їх доктрина та загальна орієнтація були подібні між собою, однак мали й певні відмінності. Представники молоканства відкидали лише зовнішній храмовий культ. Вважали, що всі люди мають бути рівними і відповідно до цього постулату створювали комуні з виборними розпорядниками.

Прибувши 1817 р. до Мелітопільського повіту, вони не зжилися з духоборами, оселеними там раніше, і поступово розселилися та розпадалися на дрібні секти. Серед цих дрібних сект визначалися «суботники», які ставились критично до християнських догм, святкували суботу (на відміну від «воскресників», себто недільників); «прісники», які не вживали квасного, також цибулі й часнику, щоб не уподібнюватися схильним до єврейських звичаїв; «обрядники», які оголошували себе незалежними від людських звичаїв і законів; «общі» – мали спільну («общую») власність, а їхніми громадами керували суддя, апостоли й скарбник; «скакуни», які, щоб сподобитися зішестя св. Духа, скакали під час молитовних зборів до знесення тощо [7, с.60].

У 1822-1828 рр. вони заснували такі селища як Новоспаське (молокане з Тамбовської губернії), Астраханка (з Астраханської губернії) та Нововасилівка [8, с.14].

Окремою групою стояла секта скопців, до якої влада ставилася жорстоко навіть за часів віротерпимого Олександра I. З ними було наказано поводитися як з «ворогами людства» [2, с.309]. Загалом датою початку прийняття державною владою скопців як окремої секти слід вважати 1772 р. – перший масовий судовий процес над скопцями. Засновником секти був Андрій Блохін, який самостійно розпеченим ножем оскопив себе, маючи на меті просвітлення духу через пригнічення плоті [8, с.355]. Самобичування не допомагало позбутися тілесних прагнень, і він пішов на крайні міри. Серед скопців панувала приказка: «себе оскоплю, собі рай куплю» [1, с.616]. Блохін почав пропагувати це вчення і зібрав достатню кількість прихильників, в тому числі і на південноукраїнських землях. Влада, як духовна так і світська, вкрай негативно оцінювала діяльність цієї секти. Яскравим прикладом відношення влади до скопців можна вважати рішення Херсонської палати кримінального суду 1810 р. стосовно формування групою міщан та селян секти. Документ передбачав відправити підсудних, які виявилися скопцями, на військову службу. Решту, враховуючи їхнє каяття та обіцянку повернутись до православної Церкви і на майбутнє в протизаконні секти

не вступати, наказувалось звільнити, доручивши через духовну владу нагляду парафіяльних священників [1, с.56].

Суттєво релігійна ситуація в імперії загалом та у Північному Приазов'ї зокрема змінилась з приходом до влади Миколи I. У 1830 р. духобори, молокани та деякі інші релігійні течії було віднесено до так званих «найбільш небезпечних ересей» або сект, що спричинило появу нових відповідних указів [2, с.309]. У межах цього рішення 7 лютого 1839 р. імператор підписав указ, за яким всі духобори мали бути переселені за Кавказ. Мова йшла про населення 9 поселень Мелітопольського повіту Таврійської губернії, а саме: Богданівки, Спаського, Троїцького, Терпіння, Тамбовки, що розташовувались при річці Молочній, та Радіонівки, Єфремовки, Горілого та Кириловки, які знаходились при Молочанському лимані. Загальна кількість духоборів становила 4 490 осіб, з них 2 259 – чоловічої статі [1, с.56].

Не припинилася боротьба з сектантством і в перші роки правління Олександра II. Вона була відображена у Зводі законів 1857 р. і «Наставлянні для керівництва при виконавчих діях і нарадах по справах, що розколу стосуються» [2, с.313]. Однак кількість прибічників сект лише зростала. Також ширився і спектр ересей. Серйозна стурбованість церковних та світських державних установ феноменом сектантства була викликана не лише цими тенденціями до активного його розповсюдження, а й слабкою результативністю православних контрзаходів: місіонерства, поширення антисектанської літератури, листівок, підготовки і діяльності спеціалізованих кадрів духовенства тощо. Проправославний характер мало й чинне законодавство – будь-яку іншу релігійну течію можна було звинуватити у «відступі від віри і постанов Церкви» [4, с.317]. Проте адміністративні органи не могли вжити санкцій без відома офіційної Церкви – лише вона давала остаточний висновок: чи притягнути підсудного до карної відповідальності, чи обмежитися попередженнями або заборонами. У той же час, якими б рішучими не були вказівки Синоду протидіяти сектантству, на місцях вони покладалися в основному на парафіяльне православне духовенство, яке не було підготовлене, а часто просто не мало бажання займатися роботою, що вимагала суттєвої богословської підготовки. Така байдужість адептів офіційного православ'я і підштовхувала православних до сект.

В цілому аналіз форм та методів протидії сектантству з боку державної Церкви демонструє, що найголовніша для результативної діяльності в цьому напрямку ланка залишалася найслабшою. Протисектантська робота Церкви мала здебільшого організаційно-масовий характер (з'їзди місіонерів, випуск літератури та листівок тощо), але на місцях вести полеміку, індивідуальну роботу з релігійними опонентами було нікому [4, с.319]. Хоча православному духовенству дійсно інколи доводилося сутужно через значну кількість різноманітних сектантських та протестантських течій на теренах Північного Приазов'я, представники яких ще на додачу часто проживали в одному населеному пункті і, відповідно, створювали таку собі полірелігійну спільноту, в якій проведення місіонерських заходів було суттєво ускладнено. До цього слід додати значну зацікавленість світської влади у швидкому заселенні краю, що спричиняла появу релігійних пільг для переселенців і обмеження втручання православної Церкви у внутрішнє життя новостворених общин. Заборона насильницького приєднання до православ'я неодноразово підкреслювалася під час правління фактично кожного імператора у період з кінця XVIII до середини XIX ст.

Наприкінці відмітимо, що стосунки офіційної Церкви з сектантськими угрупованнями в межах Північного Приазов'я стануть більш зрозумілими лише при комплексному вивченні логіки міжконфесійних відносин у регіоні. Створення такого дослідження наразі триває.

Джерела та література

1. Лиман І.І. Регулювання взаємин адептів офіційної Церкви зі старообрядцями та сектантами на півдні України (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) // Література та культура Полісся. – Випуск 27. Регіональна культура в українському та східноєвропейському контексті. – Ніжин, 2004.
2. Лиман І.І. Російська православна Церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. – Запоріжжя, 2004.
3. Лиман І.І. Державна Церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861). – Запоріжжя, 2004.
4. Історія релігії в Україні: У 10-ти томах / За ред. А. Колодного, В. Климова. – К., 1999.
5. Народи Північного Приазов'я / Б.М. Кочерга, Л.В. Афанасьєва, В.М. Александров та ін. – Запоріжжя, 1997.
6. Никольский Н.М. История русской Церкви / Предисл. А.А. Круглова. – Минск, 1990.
7. Нагорна Т.В. Українські духобори в першій чверті XIX ст.: замкнена релігійна община чи помітне явище суспільного життя? Література та культура Полісся. – Випуск 27. Регіональна культура в українському та східноєвропейському контексті. – Ніжин, 2004.
8. Енциклопедія Українознавства / Національна Академія наук України, Інститут української археографії; Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1995.

Авдеева (Любанская) Е. С. Официальная церковь по отношению к сектантам Северного Приазовья (конец XVIII – первая половина XIX вв.)

В статье рассматривается политика светской и духовной власти по отношению к сектантам, которые проживали на территории Северного Приазовья. Хронология исследования – конец XVIII – первая половина XIX вв. Основное внимание автор обратил на причины возникновения и распространения сектантского движения, на основные мотивы обращения в сектантство адептов официального варианта православия.

Ключевые слова: Северное Приазовье, сектантство, «духовные христиане», духоборы, молоканы, скопцы.

Avdeyeva (Lyubans`ka) O. S. Policy of the official Orthodox Church towards sectarianism In the Northern Priazovya (the end of the 18th – the first half of the 19th cent.)

This article is dedicated to the political course of the government and the official orthodox church to the sectarianism on the northern part of Priazovja. The chronology of the research is the period from the end of the 18th till the first half of the 19th cent. Besides the article considers the reasons of the sectarianism's expansion and the motivation of the accepting the official orthodox by the local inhabitants and the colonists.

Key words: Northern Priazovja, sectarianism, "dukhovny Christians", "dukhobory", "molokany", "skoptsy".

УДК 94:323.15(=113.6)(470)"1781"

Ю. Г. Маліцька

**АКУЛЬТУРАЦІЯ ЕСТОНСЬКИХ ШВЕДІВ У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ ПІВДНЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1781 Р. – І ПОЛОВИНА
XIX СТ.) : МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ ІЗ СУСІДАМИ**

Вперше в сучасній історичній науці проаналізовані особливості контактів перших колоністів регіону, естонських шведів, із сусідами – запорізькими козаками, татарами, турками, ногайцями, іспанцями, греками, корсиканцями, слов'янами та німцями. в контексті їх інтеграції та акультурації у мультикультурне середовище Південного краю Російської імперії.

Ключові слова: акультурація, Південний край Російської імперії, шведські колоністи, міжетнічна інтеграція, мультикультурне середовище.

Етнічна палітра сучасного Півдня України, що формувалася довготривалий час, є уособленням конструктивного взаємовпливу різних культур та ментальностей. Період зовнішньої міграції другої половини XVIII-XIX ст. має свої особливості, обумовлені перебуванням більшої частини території України у складі Російської імперії [1-2]. Національна політика імперії була спрямована на утвердження мирного співіснування різних етносів та конфесій на основі їх лояльного ставлення до монархічної системи [3, с.90-98; 4]. Етнічний склад колоністів, що запрошувалися для освоєння та модернізації Півдня Росії, був надзвичайно різноманітним: серби, поляки, греки, меноніти, німці, євреї, італійці, франкомовні швейцарці, естонські шведи. Протягом століть етнокультурна ситуація у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї є прикладом господарського та суспільного співіснування цілого регіону [5]. У 1782 р. на територію Херсонського повіту прибула невелика група шведів, вихідців із естонського острова Дагьо (Хійумаа) на Балтиці, які заснували першу колонію регіону Старо-шведську [6, с.21-26].

Попри різноманітність літератури з історії даної колонії, проблема акультурації естонських шведів вперше у всесвітній науці поставлена на дослідницький рівень та введена до наукового обігу значна кількість джерел. Метою даної статті є вивчення особливостей міжетнічних контактів шведів із сусіднім населенням регіону в контексті їх акультурації у мультикультурному середовищі. Мета реалізовується за умови залучення теоретичного підґрунтя етнопсихології, соціології та мікроісторичної концепції дослідження історії локальних етнічних груп. Завданнями статті є 1) вивчення контактів шведів із запорізькими козаками та кочівниками; 2) виявлення нетривалих контактів шведів із іспанцями, греками, корсиканцями; 3) простеження особливостей взаємовідносин шведів із слов'янським населенням та православним монастирем; 4) дослідження шведсько-німецьких відносин. Основним критерієм класифікації сусідів є хронологічна послідовність виникнення контактів, їх глибина, тривалість та ступінь впливу на шведських колоністів.

Акультурація є безпосередньою взаємодією груп осіб, приналежних до різних культур, яке сприяє зміні первинних культурних характеристик однієї чи обох груп. Згідно теорії канадського соціолога Дж.Беррі міжетнічна інтеграція охоплює як збереження певної культурної цілісності групи, так і устремління стати невід'ємною частиною більшого суспільства. Інтеграція охоплює збереження культурної ідентичності, входження до домінуючого суспільства при вибірковому прийнятті моделей поведінки сусідніх спільнот [7, с.183-193,291-296]. Вільно обрана інтеграція успішно реалізується недомінуючими групами виключно за умов, що домінуюче суспільство відкрите і прагне до культурного різноманіття [9, с.13-50]. Однією із умов вдалої міжкультурної інтеграції є налагодження сприятливих зв'язків певної етнічної групи із сусіднім оточенням.

Результатом першої російсько-турецької війни 1768-1774 рр. було підписання Кучук-Кайнарджийського договору, згідно якого Росія встановила контроль над Північним Причорномор'ям [10, с.159-161]. Подальша необхідність у присутності Запорізької Січі для охорони російських кордонів відпала. Згідно указу Катерини II від 8 березня 1781 р. [11, с.134-135] у 12 км. північніше від колишньої турецької фортеці Кази-Кермен, на прикордонній території, були оселені естонські шведи, а на протилежному березі Дніпра була колишня фортеця Іслам-Кірман. Першим поселенням на відстані 16 верст від фортеці Кази-Кермен, на правому березі Дніпра, у глибокій балці "Пропасній", був притулок зігнаних із коша запорожців, які промишляли в околицях розбоєм [10, с.157-161]. Тож геостратегічні здобутки імперії обумовили особливості етнічних контактів перших колоністів регіону.